

ТЕОДОР ДРАЙЗЪР И АМЕРИКА

Павлина Пиринска

Навършва се столетие от рождението на Теодор Драйзър — една от най-крупните и ярки фигури на американската литература през двадесетия век, роден през 1871 г. в гр. Тера Хота, Индиана. През 1844 г., на 23-годишна възраст, баща му като много други емигрира от Германия, за да избегне военна служба. През следващите години вълната от немски емигранти се засилва и поради неуспеха на революцията от 1848 г. емигрират много немски социалисти, които допринасят за разпространението на марксистическите идеи в САЩ. Но бащата на Драйзър, набожен католик, не е от тях. Той пристига в Америка с мечти за нови големи перспективи в живота и след женитбата си за красивата дъщеря на моравски фермер се премества в Индиана. До 1870 г. младото семейство има вече осем деца и преуспява, докато един ден мелницата, която бащата построява, изгаря до основи. Теодор се ражда година по-късно. Баща му е на 50 години, с разклатено здраве и вече никога няма да завоюва стабилно материално положение.

Юношеството на Драйзър е хроника на бедността и постепенното разпадане на семейството, след като баща му, в стремежа си да засили властта над децата и да ги предпази от лоши пътища, се отдава на католическата религия до фанатизъм. Майка му прави всичко възможно да запази целостта на семейството и започва да приема пансионери, докато съпругът ѝ търси работа в по-обещаващи градове. Семейството често се мести от град на град, преследвано от кредитори, и през тези неволи Драйзър е стоплян от славянската непосредственост на майка си, от любовта и великодушието ѝ, от нейната жизненост въпреки всички превратности. Той израства мечтателно момче със сърце, отворено за чудесата на живота и природата в околностите на провинциалните градове, в които живеят, и за Чикаго, където семейството живее за известно време. По-късно, на петнадесет години, се отправя за Чикаго сам. Дотогава той получава образование на обикновено американско дете. Родителите му говорят немски и английски със силен акцент. Една от сестрите му въстава против строгостта на бащата и бедността в къщи, избягва с женен мъж, за да се върне измамена и очакваща дете. Любимият му брат Пол излежава наказание за фалшификация. По-късно, когато Пол постига успех като композитор на популярни песни, той подпомага донякъде нуждаещото се семейство, като ги настанява да живеят в дом, нает от любовницата му. Оказва се, че тя е поддържала публичен дом, и майка му побързва да откъсне децата си от опасната среда.

Цялата тази атмосфера е от съществено значение за разбиране на Драйзър като творец, защото той винаги черпи от извора на своите преживявания, като търпеливо ги вплита в кратките си разкази и романи, докато те придо-

бият правдоподобие то на живота. Преди да напише първата си сериозна творба „Сестра Кари“, той има зад гърба си натрупан нелек житейски опит: бил е мияч на съдове в западна гръцки ресторант, експедитор, чиновник в канцелария за недвижимо имущество, карал е камион с мръсно бельо за пране и събирал вноски по изплащане на предмети към мебелна компания. На последната си работа той задържа 25 долара за себе си, за да си купи палто, на което хвърлил голям мерак. (Като Марк Твен Драйзър остава завинаги много чувствителен спрямо облеклото и подробните описания на дрехите, които героите му носят, показват колко много той е считал дрехите за символ на социално положение.) Унижението и срамът, които изпитва 19-годишният Драйзър, когато го хващат, са толкова силни, че по-късно описва това преживяване като момент, отбелязващ началото на възмъжаването му. Освен това Драйзър учи една година в щатския университет в Индиана, за което му помага неговата бивша учителка от гимназията. Един ден тя нахълтва в канцеларията, където той работи като експедитор, и настоява да постъпи в колеж със спестени от нея пари, тъй като е дълбоко поразена от съчиненията му и дълбоката му чувствителност на художник. През тази година получава повърхностни познания по естествените науки, математика и английски език, но не може да почувствува, че оправдава средствата, вложени за него. Сред студентите се чувствува чужд, но от значение е това, че усвоява тяхната реч и цялата атмосфера в колежа.

Това, което го привлича като магнит, е журналистиката и след няколко неуспехи, най-после 21-годишен, той постъпва в един вестник в Чикаго.

Веднъж започнал репортьорската си дейност, Драйзър проявява повече склонност към разказа, в чийто център е човешката съдба, отколкото към строго предаване на новините. По това време Чикаго процъфтява като център на месарската индустрия и е столица на житната борса. Строят се големи красиви къщи, в които новозабогателият елит дава увеселения, жадно проследявани чрез булевардните вестници от продавачки в магазини, чиновници и млади фабрични работници. Всички те мечтаят да преуспееят някой ден и самите да навлязат в този живот на разкош и великолепиe. Въображението на Драйзър особено много се разпалва от тези ярки личности, които движат и разтърсват света, истински американски крале — банкери, милионери, администратори. (Не би ли било възможно и той да се ожени за богата наследница?) От редакторските стаи, в които последователно работи, Драйзър наблюдава големия спектакъл на този вечно движещ се град, който строи, работи и се развива бързо и енергично. В редакциите на вестниците се разнасят клюки за политици и богаташи, разказват се потресаещи истории за борденте и за хора, изгубили играта в живота, но всичко това не намира достъп във вестниците. Той се мести от град на град, заема различни служби, набира жизнен опит, сприятелява се с опитни писатели преживели, много, и с редактори, които му симпатизират и дават съвети.

Докато работи в някакъв вестник в Толедо, Драйзър установява трайна дружба с Артур Хенри. След това заминава за Кливланд и оттам за Бафалоу и Питсбърг, откъдето пътят му неизбежно го отвежда към Ню Йорк, за да опита там щастие то си в борбата за слава и успех. Ню Йорк е най-големият и най-трудният от всички градове. Брат му Пол и две от сестрите му са също там, но той се страхува — градът е толкова „огромен и могъщ, и страшен“ и все пак „толкова разнообразен и примамлив“. Драйзър вижда, че разликата между бедни и богати е най-голяма тук и че в града съществува атмосфера на „коравосърдечие, безразличие и разочарование“. Всичко това по-късно ще залегне в няколко от биографиите му, най-безпощадно откровена от които „Зора“ излиза през 1931 г. Най-после намира постоянна ра-

бота в „Ню Йорк Уърлд“, собственост на Джоузеф Пулицър, издателя милионер, чийто живот е истинска история за човек, преуспял в битката за съществуване. Една от тези истории, които будеха почит в американската читателска публика. Оттогава минава много време и сега читателите се отнасят цинично към тези „велики“ мъже, защото са научили много повече от преди за безскрупулните похвати, необходими за постигането на тези блестящи върхове. Пулицър идва от Унгария и на 30 години става един от най-богатите издатели в страната. Помнят го като човек, който поощрява развитието на американската литература, тъй като оставя завещание от два милиона и половина за годишни награди на най-добрия роман, стихосбирка, пиеса, биография и история на годината, присъждани от професорска комисия от Колумбийския университет. Вестникът, който Пулицър издава обаче, се причислява към жълтата, булевардна преса, разпространяваща сензационни и скандални истории, отделни новини, ловко извъртяни, за да служат на идеята за свещеността на частната инициатива. За съжаление работническата класа чете именно този вид вестници, тъй като другите не поместват фотоснимки и изглеждат така явно предназначени за по-добре подготвени и образовани читатели. Припомняйки си този период, Драйзър, за когото репортьорството тогава му е изглеждало просто игра, започва да разбира колко губелно може да бъде влиянието на вестниците в тяхната зависимост от финансовите интереси и от страха да не се публикува нещо, което би обезпокоило религиозните фанатици и „моралистите“. Но най-вече Драйзър разбира „безсрамното им предателство спрямо обикновения човек“ и същевременно вижда, че те притежават власт и посредством лъжи, измами и преструвки го подтикват към действия в негова вреда, водещи към неговата гибел. „Службогонството в „Ню Йорк Уърлд“ е ожесточено — „всеки за себе си“. Няма и следа от другарството между журналистите от Средния Запад, където по-опитните помагача и насърчаваха по-младите като Драйзър.

Той започва да търси друга работа. Предполага, че може да намери подходящо място в някое списание. Но когато прелиства списанията, изложени по будките, той вижда един свят, където животът в САЩ е представен в приятна светлина, без и намек за копторите на миньорите-емигранти, които Драйзър вижда в Питсбърг например, или за отритнатите, забравени от обществото хора, за безработните по пейките в парковете на Ню Йорк или за тези, които работят при нехигиенични условия, много часове за малко пари във фабриките за облекло. Той чувствава, че не може да пише такива слънчеви, с приповдигнат тон статии. Брат му Пол го спасява, като му намира редакторска длъжност в едно музикално списание. Тъкмо по това време Драйзър предлага заглавието и написва текста на популярната песен „На бреговете на р. Уобъш, далеч, далеч отгук“, с музика, съчинена от брат му, която се смята за класическа песен от градския фолклор. Не след дълго Драйзър напуска списанието. Очевидно той е човек „с труден характер“. Мрачен, потиснат, вгълбен в себе си, често рязък, на няколко пъти близо до самоубийство. Но въпреки всичко това Драйзър наблюдава живота проникателно, продължава да натрупва впечатления и винаги дълбоко се трогва от съдбата на тези, покрай които животът преминава и оставя с осуетени надежди, тези, които той нарича жертви на случайните жестоки удари на съдбата. Започва да упражнява професията си на журналист, без да е назначен щатно в някой вестник или списание, и до 1900 г. успява да продаде над сто статии, интервюта и есета на различни списания в града. На 27 години той вече е спестил пари, за да се ожени за Сели Уайт, с която го свързва петгодишен годеж. Той се увеличава през репортьорските си дни в Сент Луис. Брактът не се оказва щастлив. Драйзър още при самата женитба разбира, че са чакали твърде дълго. В про-

дължение на много години живеят разделени, тъй като тя отказва развод, и едва след смъртта ѝ той успява да оформи отношенията си с втората си жена Елена.

Около 1900 г. той вече е написал първия си роман, насърчаван от стария си колега и приятел Артур Хенри, и през ноември същата година бива публикуван. Но едва що-излязъл, романът „Сестра Кари“ е забранен. Всички екземпляри се изземват, тъй като в последния момент г-н Дабълдей, издател на Драйзър, се изплашва от риска, който фирмата поема с романа. Вероятно слухът е преувеличен, но се говорело, че когато Драйзър дал ръкописа на жена си да го прочете, тя припаднала. Толкова смели, в разрез с общоприетите морални норми неща се казвали в него. Между малцината поддръжници на Драйзър най-известен е писателят Франк Норис, тогава редактор на фирмата Дабълдей. Той счита „Сестра Кари“ за гениална творба и в действителност единствено по негова препоръка романът се печата изобщо. В по-голямата си част критиците, на които Дабълдей се съгласява да даде екземпляри от книгата за оценка, рязко и категорично заклеят романа. Драйзър е син на емигрант, дават да се подразбере или открито заявяват те, възпитан в чужда атмосфера, без чувство за американските традиции. Той е просто един нарушител на свещената територия на американските писатели, които са джентълмени и добре образовани, или ако не са нито едното, нито другото, то поне са от здрав американски произход. Не, Драйзър не е в състояние да оцени хубавите страни на американския живот. При това езикът му е тежък, изреченията тромави. Последумите и фразите, които той толкова често употребява, са взети от живата реч на обикновените хора — работници и чиновници.

Но преди всичко скандалната история, послужила за сюжет на романа, е отклонение от моралните норми на американския живот: девойка „живее в грях“, като влиза в незаконна връзка с двама мъже, единият от които е женен! И кой е наказан накрая? Не тя, а любовникът ѝ Хърстууд, който завършва със самоубийство. Една от общоприетите представи за провинциалните момичета като Кари, които заливат Чикаго по това време, е, че те, заслепени от блясъка на витрините и от стремежа си за охолоен живот, лесно се отдават на мъже като Друе. Позволява им се да изживеят удоволствията си, но накрая неизбежно пропадат на дъното на обществото, отхвърлени и нещастни. Така обикновено са представени те в много разкази и романи в началото на века. А героинята на Драйзър завършва като звезда на Бродуей, чието име блести в светлинните реклами.

Днес скандалът, който романът на Драйзър предизвикал на времето си, може да изглежда смешен, като се има пред вид какво е позволено да се пише в съвременния американски роман, но тогава е времето на викторианските дребнобуржоазни морални традиции и съществуват многобройни възбрани, които определят какво е допустимо да се печата. Марк Твен, сам ограничен от тази традиция, дава следното определение какъв трябва да бъде писателят в есето си „Бележки върху художествената проза“: „Съществува само един експерт, който е в състояние да изучава душата и живота на един народ и вярно да ги отрази — това е роденият писател. Този специалист се среща толкова рядко, че и в най-многолюдната страна едва ли биха се намерили петнадесет видни, общопризнати компетентни писатели по едно и също време. Този роден експерт не е в състояние да пише, докато не е абсорбирал живота в продължение на 25 години. Колко от неговата компетентност произтича от съзнателните му „наблюдения“? Частта е толкова малка, че почти не оказва никакво влияние в неговата подготовка. Почти целият капитал на писателя се състои в бавното натрупване на несъзнателни наблюдения — в абсорбирането на жизнения материал.“ Драйзър „изпълнява“ точно предписанието

на Марк Твен. Всичко, което несъзнателно възприема от американския живот, се прецежда в произведенията му. Както казва един от биографите му, Драйзър притежава „удивително око“. Той никога не води бележки, всяко впечатление става частица от самия него. Драйзър притежава и нещо повече — състрадание и жалост към хората, особено към бедните и нещастните. Както Уитман, самият Драйзър е герой на романа, защото той сам е бил там, той също е страдал. Когато започва да описва падението на Хърстууд във втората част на романа, той оставя ръкописа настрана. Последният му акт — на самоубийството — е твърде болезнен за Драйзър, за да го предаде така, както той чувства, че трябва да бъде написан.

Едва десет години след първото ѝ отпечатване „Сестра Кари“ излиза по книжарниците. По това време в тази бързо развиваща се страна тя не се счита за такова нарушение на американския морал, тъй като пропастта между действителния живот и реалистичната литература бе започнала постепенно да се затваря. След язвителното отхвърляне на първия му роман за няколко години Драйзър се оттегля от писателското поприще, но когато отново се завръща, той не прави никакви отстъпки в изкуството си. В „Джени Герхарт“, издадена през 1911 г., се разказва отново за млада жена, чийто живот не влиза в традиционните рамки. През следващата година излиза „Финансист“, а две години по-късно „Титанът“ — двата първи тома от „Трилогия на желанието“. В тях се проследява кариерата на един милионер и средствата, които използва, за да натрупа богатството си. „Геният“ излиза през 1915 г. Героят на книгата е художник и отчасти романът има автобиографичен характер. През 1925 г. Драйзър написва най-големия си роман „Американска трагедия“, чийто главен герой — Клайд Грифит, — подмамен от фалшивите стойности, които обществото му предлага, завършва жизнения си път на електрическия стол. След смъртта на Драйзър през 1945 г., посмъртно се публикуват „Опората“ (1946), която има за сюжет историята на едно квакерско семейство и разпадането му, и третият том от трилогията за магната Франк Копърууд, озаглавен „Стокхът“. Още с публикуването първите пет романа на Драйзър биват забранени в няколко града едновременно и за успех може да се счита фактът, че от тях бива запретен само един в Бостън.

Докато творчеството на Драйзър се възприема така зле от официалните среди, в страната се публикуват романи, чието появяване широко се акламира и които се разпродават в милиони екземпляри. Интересно е да се види какви произведения пишат съвременниците на Драйзър. Джин Стретън Портър (1863—1924), също от щат Индиана, е любима писателка. Един от най-популярните ѝ романи „Фрекълз“ (1904) има за сюжет съдбата на едно момче, което смята, че е сираче, но в края на романа бива намерено от богатия си баща. Това е обичайната история на издигане от крайна бедност в щастлив, охолол живот. В „Момичето от Лимбърлост“, продължение на първия роман, главна героиня е Елеонора, приятелка на Фрекълз. Тя получава висшето си образование, за което жадува, издържайки се, като продава колекции от редки молци.

Друг любимец е Буут Таркигън (1869—1946). Два от романите му спечелват така силно желаната литературна награда „Пулицър“. В единия от тях „Алиса Адамс“ (1922) се разказва за една девойка, която се разочарова от годеника си, когато забелязва антипатните му към нейното незабележително семейство. Другият роман е „Прекрасните Амберсоновци“ — сага за няколко поколения на богато семейство от Индиана и неговия упадък. Първият му роман излиза една година преди „Сестра Кари“. Негов главен герой е редактор на вестник, който се бори против политическата корупция. През 1898 г. романът му за Англия от XVI в. „Когато рицарството процъфтяваше“ е бестселър.

През цялата си четиридесетгодишна писателска дейност Драйзър не получава нито веднъж наградата „Пулицър“. Но когато през 1930 г. Синклер Луис получава Нобеловата награда за литература, първият американец, на когото се оказва тази чест, в речта си при приемането ѝ скромно заявява, че не той, а Драйзър би трябвало да получи това високо отличие, защото е най-големият художник в американската литература през ХХ в.

Драйзър продължава да пише романите си, без да накърни писателската си чест, и е готов да се откаже от признание и популярност, но не и да се подчини на вкусовете на враждебно настроените критици и на така наречените пазители на морала на нацията. Той много добре знае какво е приемливо. Ето как Драйзър обрисова политиката на женското списание с голям тираж, в което е главен редактор: „Ние харесваме реализма, но трябва да му се придаде достатъчно силен оттенък на идеализъм, за да има той оптимистично звучене. Нашето поле на действие се ограничава от същите изисквания, които ръководят един добре регулиран дом. Ние не можем да приемаме разкази, които имат за предмет фалшиви или неморални взаимоотношения или от които се извлича погрешна поука, или пък третират деградиращи човека явления, като пиянството например. Отговорът за нас е хубавата страна на нещата — идеалистичната.“ С тези думи той обобщава съществуващите вкусове и дава на своя издател това, което се изисква от него като редактор и което му носи 10 000 долара заплата годишно. За пръв път в живота си той се радва на нещо като финансова сигурност и власт. Под негово ръководство работят 40 души.

След като напуска списанието поради служебен скандал, той взема съдебното решение да се отдаде изцяло на писателска дейност. През следващите шест години написва седем романа. „Джени Герхарт“ се смята за най-хубавото произведение за емигрантско семейство в американската литература. Много други са писали на тази тема, но нито един не притежава способността на Драйзър да опише съдбата на пришълеца. Историята на семейство Герхарт, бащата и майката емигранти от Германия, е типична за милионите унгарци, италианци, поляци, българи, чехи и словаци, които прииждат в САЩ по това време и се заселват в индустриалните центрове на страната. Семейство Герхарт живее в Средния Запад, гр. Кълабъс, Охайо, град, който Драйзър никога не е виждал, но той така добре познава атмосферата в тази част на страната, че описанието му на града звучи много правдоподобно, както описанията на всички градове в неговите творби. Бедността преследва семейството като бич и децата биват изпращани да събират въглища край железопътните линии, нещо, което децата на семейство Драйзър също са били принуждавани да вършат. Вниманието на сенатора Брендър е привлечено от осемнадесетгодишната Джени, която помага на майка си в прането, и той започва да подпомага нуждаещото се семейство. Не след дълго той се влюбва в Джени заради „природната ѝ доброта и красота“, а тя в него от благодарност към добрия човек, принадлежащ към истински американски свят, видния законодател, който благоволява да ги забележи. Сенаторът е изключително радостен, когато научава, че Джени ще му роди дете, и решава да се ожени за нея. Но във Вашингтон, където отива по работа, той внезапно умира от сърдечен удар. Джени ражда детето и се грижи за него с много топлина и нежност. Светът може да отхвърля Джени като пропаднала жена, но Драйзър я представя с цялата красота на майчинството ѝ. Както според Уитман, така и според Драйзър в самата природа няма нищо срамно и нечисто. Освен това Драйзър ни напомня, че много малко е нужно, за да може Джени да се радва на уважение и добро място в обществото. След като прочита Томас Харди, съдебното подреждане на обстоятелствата става често срещана тема в ро-

маните му. След това Джени отива в Кливленд да си търси работа и като прислужничка в един богат дом среща красивия властен Лестър Кейн, който веднага силно се влюбва в нея. Тя се отзовава на нуждата му от нея, както някога на Брендър, и когато той я прави своя метреса, тя живее само за него. Връзката им продължава да бъде щастлива даже след като Джени му разкрива, че има дъщеря — Веста — и тя идва да живее с нея. Когато семейството на Лестър научава за любовницата му, те настояват той да се ожени за жена от техния кръг. Въпреки че Лестър се съпротивява, накрая е принуден да направи това след смъртта на баща си, тъй като има опасност да бъде лишен от наследство. Когато научава за неговите неприятности, Джени настоява той да я остави. С нежелание Лестър се оженва за Лети Пейс Джералд, привлекателна вдовица от „доброто“ общество. Няколко години по-късно той заболява тежко. Жена му е в чужбина и той повиква Джени, която нежно се грижи за него. Преди да умре, той ѝ признава, че тя е била единствената жена за него и че е направил голяма грешка, задето се е разделил с нея.

Въпреки цялото му богатство животът му е останал празен. „Човекът сам не означава нищо“, казва той в отчаяние. В последните силни сцени около погребението и по изпращането на останките на Кейн в родния му град Джени е само една сянка. Тя не може да се присъедини към семейството и приятелите му. До самия край истинската жена в живота на Кейн е парий за неговия свят, толкова далечен от нейния собствен свят. В романа си Драйзър посочва, че колкото и Съединените щати да се препоръчват за безкласова страна, обществото е дълбоко разделено на класи. Хората от света на Кейн никога няма да приемат Джени. За тях тя завинаги ще бъде само прислужничка от чужд произход. След смъртта на Лестър Джени понася друг удар. От коремна тиф умира малката ѝ дъщеричка Веста. Сега тя е съвсем сама. Основава две деца, на които отдава цялата си неизчерпаема любов. Към края на романа Джени е на 40 години, зряла жена, с проникновено разбиране за живота. Това личи по въпроса, който кротко задава: „Имаше ли нещо друго по-важно от добротата — сърдечната доброта?“ Въпреки това тя все още се пита: „Сляп случай ли беше това, или съществуваше някакъв напътстващ разум, . . . бог?“, изразявайки по този начин мъчителния въпрос на Драйзър към живота. Чрез нейната способност на всеотдайна любов („тя притежаваше нещо, което загатваше за богатствата на любовта ѝ“) Драйзър поднася своята дан към любимата си майка, чийто живот е бил толкова тежък. „Добродетелта“ — разсъждава той, имайки пред вид жени като Джени и майка си, е това качество на великодушие, което предлага себе си с готовност в служба на природата и тъй като същността му е такава, обществото го смята за недостойно.“

Образът на стария Герхарт — бащата, от друга страна, обръкваният, смутен самотен вдовец, ненавиждащ безпомощността си и чийто деца едно по едно го напускат, е закъснялото разбиране на Драйзър за болката на собствения му баща, който до края на живота си остава чужденец в новоизбраната родина. Ако не беше напускал Германия, може би той пак би останал беден, но поне човешкото му достойнство щеше да бъде пощадено. Драйзър показва трудното приспособяване на емигрантите, дълбоко залегалото разбиране у тези хора, че те са просто граждани от втора категория на една страна, която в действителност принадлежи на хората от кръга на Брендър и Кейн. Но не всичко е наред и в света на тези, които се чувствуват пълноценни граждани на страната.

Чрез Лестър се запознаваме с едно богато семейство от второ поколение. Лестър е скептикът, който отрича своя свят и каноните му, отказва да се подчини на правилото „всеки за себе си“ и изобщо да изпълнява изискванията на буржоазния свят. Той се скарва с брат си, който приема и се приспособява

към установения ред. В стремежа си да намери истинското, той се насочва към Джени и бива наказан. Бунтът му срещу буржоазните стойности напомня бунта на младежта от средната класа в наше време. Колко ясно Драйзър прозира заблудите и слабостите на богатите семейства в Америка, самите те жертва на системата, която поддържат.

„Джени Герхарт“ завоюва голям успех и няколко изтъкнати литературни критици, като Х. Л. Менкен и Флойд Дел, самият той известен писател, подкрепят Драйзър.

След като изгражда двата си първи романа върху съдбата на две жени от скромен произход, сега вниманието на Драйзър се насочва към друга тема — човека, който безмилостно си извоюва място във висшето общество. Още в Чикаго като репортьор въображението му бива привлечено от историята на големия успех на кралете на месната индустрия Армър и Фийлд, на земеделските машини Маккормик, на железопътните магнати като Пулман. Не го привлича милионерът от типа на Рокфелер и неговите подобни — въздържани, консервативни, редовни посетители на църква. Неговият милионер ще бъде комарджия, спекулант, човек, поемащ големи рискове, магнетична личност, на чийто чар не могат да устоят нито мъже, нито жени, този тип милионер, който намира благодатна почва за развитие в преуспяваща Америка.

Идеален образец за всепобеждаващия си герой Драйзър намира в Чарлс Яаркис, филаделфийски финансист, който още като младеж на 25 години организира собствена банкова къща (към 1862 г.) и само за шест години успява да оглави финансовите дела на града. През 1912 г. излиза романът „Финансистът“, в който се описват ранните години на Франк Копървуд във Филаделфия. Драйзър го представя като хубаво момче с приятна усмивка, който рано научава един от уроците на живота. Този урок отразява възгледите на Драйзър, възприети от трудовете на Спенсър с основния принцип за оцеляване на най-жизнеспособния индивид, приложен към Дарвиновата теория, обясняващ поведението на човека. На път от училище за в къщи Франк се спира да наблюдава една малка драма, разиграваша се в аквариума на витрината на магазин за животни. В аквариума има рак и сепия и Франк наблюдава как с всеки изминат дан сепията става все по-малка и по-малка. Гледката прави силно впечатление на момчето и то никога не забравя поуката от урока, а именно — силните поглъщат слабите.

Франк се ражда към средата на 30-те години на XIX в. и кариерата му съвпада с икономическото развитие на САЩ преди гражданската война до края на века, когато те навлизат в стадия на монополистическия капитализъм. Баща му е дребен банков чиновник и парите и печеленето на пари го увличат още от ранна възраст. Той напуска училище и полетява към върховете на успеха като комета, след като получава наследство от 25 000 долара от чичо си, които той превръща в милиони. Започва кариерата си на финансист, като дава пари на заем на правителството по време на гражданската война. След един крах на борсата Франк изгубва състоянието си и е изпратен в затвора, тъй като не е в състояние да възстанови градски средства, с които е играел на борсата. Нито за момент обаче той не губи вяра в „щастливата си звезда“ и в края на първия том на трилогията, след сполучлив удар на борсата, се отправя победоносно към Чикаго. С него е Ейлийн Бетлър, дъщеря на филаделфийски политик, в която Франк е влюбен пламенно, а тя от своя страна „е привлечена от него, както планетите се привличат от слънцето“. Личното възхищение на Драйзър от Франк личи от описания като следното: „Чудни очи, меки, понякога блестят като езера от топлота и човешко разбиране. За миг могат да добият твърд блясък и да пръскат светкавици. Измачани очи, неразгадаеми, но еднакво изкусителни и за мъже, и за жени от всички слоеве и съсловия на живота.“

Ейлин му остава предана докрай, въпреки, че на път за Чикаго се съмнява във верността му. „Ако някога ме изоставиш“, казва тя, „ще пропадна, ще видиш!“ В края на краищата той така лесно изостави жена си и двете си деца заради нея. Но в момента и за известно време през чикагската им одисея тя може да е сигурна в него. Очите му блестят от възхищение, когато погледът му се спре на златисто-червеникавата ѝ коса, от ирландската ѝ енергия и жизненост. По време на приемите, които дават на чикагското общество в приказно красивата си къща, той е изпълнен с гордост от сияйната ѝ красота, наблюдавайки я сред гостите в изящните ѝ парижки тоалети. Едва пристигнал в Чикаго, и той е вече във вихъра на търговски сделки — осигурява привилегии за разширяване на транспортна система в бързо растящия град, обединява корпорация след корпорация, маневрира, спекулира, бори се с конкурентите си.

Драйзър продължава да илюстрира влиянието на Спенсер върху себе си — при описание на индустриалните магнати той използва образи на животни. Те са „с очи и челюсти на зверове, вариращи от тези на тигри, рисове и мечки до тези на търпеливи мастифи и намръщени булдози“, докато самият Франк е „като вълк, който, дебейки под блестящите студени звезди на нощта, надниква в скромните домове на простите хора и си прави сметка какво ще спечели от тяхното наведение и непоковареност“.

Всички тези богаташи приличат на хищници в американския град, който представлява съвременна джунгла. Франк трупа богатства и същевременно купува скъпи антики и богато изработени гоблени по време на честите си пътувания в Европа. Като типичен американски милионер той плячкосва културните ценности на Европа, както някога богатите търговци от Ренесанса ограбваха Изтока. С непрекъснатото си издигане в обществото Франк започва да разбира, че Ейлин никога не може да стане елегантната домакиня, която той иска да вижда в съпругата си. Грубата ѝ красота престава да му въздействува, той отново търси други жени и след много изневери се увлича страстно в Бърнис Флеминг, осемнадесетгодишна девойка, жестока и себична като него, с целия префинен вкус, който липсва на Ейлин. Междувременно Ейлин пропада, както сама предвиждаше. Започва да пие и да му изневерява с други мъже, опитвайки се напразно да възбуди ревност у мъжа си.

В сцените на ярост и безсилие Драйзър успешно изгражда образа на влюбена жена, изцяло отдадена на страстта си. Какво значение има цялото богатство около нея, за какво ѝ са съкровищата на изкуствата, когато тя е сама и съществуването ѝ се е превърнало в жива смърт.

Третият том от „Трилогия на желанието“ — „Стоикът“ — проследява кариерата на Франк в Лондон, където се включва в грандиозния проект за разширяване на лондонското метро. Бърнис, който той представя за своя племенница, е до него. Той е започнал да зависи от нея благодарение на младостта и финеса ѝ, но това звучи неубедително, тъй като Драйзър не успява да изгради образа на такъв тип жена. Копърууд умира по време на внезапно пътуване до Ню Йорк, богатството му се разпилява на всички страни, така че не остават даже достатъчно средства за построяването на болницата, с която искаше да увековечи името си. Бърнис заминава за Индия да изучава философия и романът някак си се разпада, така както и целият шум и ярост около кариерата на свръхчовека Копърууд заглъхват в безсмислен стон. Ползата от всичко това е толкова малка. Той осъществява много замисли и може би подобрява транспортната система на Чикаго, но колко много енергия отива напразно в цялата тази анархия. Чрез Копърууд и аферите му Драйзър успява да охарактеризира времето на прерастването на американския капитализъм в монополистически и финансов. На читателя прави впечатление огромната загуба на енергия, време и талант.

Само година след публикуването на „Титанът“ Драйзър написва полу-автобиографичния си роман „Геният“. Думата гений се поставя в кавички, тъй като художникът Евгени Уитла (забелязваме, че името е славянско) не успява да разгърне напълно таланта си. Той е разкъсван от вътрешно напрежение и противоречиви тенденции, които не може да контролира и които в повечето случаи не може да разбере. Напуска малкото си родно градче в Илинойс и заминава за Чикаго. Тук той работи, а вечер посещава художествено училище и развива художническия си талант, който проявява още като дете. Сгодява се за Анджеला Блу и заминава за Ню Йорк, където става известен илюстратор. След няколко любовни приключения той се оженва за Анжела, но бракът не е сполучлив. Отначало отхвърлен, по-късно абсолютният реализъм на картините му привлича вниманието на критиците, но от силна премора Уитла получава нервно разстройство. След известен период на приспособяване към обстановката той постига голям успех като художествен директор на голяма издателска фирма. Междувременно се влюбва в богатата наследница Сюзан Дейл. Майка ѝ слага край на любовната история, като използвайки влиянието си, довежда до уволнението му. Анджеला умира при раждане и разкайващият се художник посвещава изцяло живота си на малката си дъщеря и на изкуството.

Като роман „Геният“ е неуспех, тъй като Драйзър не съумява да контролира биографичния материал, но е ценен с това, че в него Драйзър излага възгледите си за изкуството и взаимоотношението между художник и общество. Две платна, които Евгени Уитла рисува, са много силни. Едното, озаглавено „Шест часа“, показва множество работнички от Ню Йорк, изпълнили улиците на града. Другата картина се нарича „Локомотиви, влизащи в двора за товарене“, която пресъздава поезията на труда. Връзката на Драйзър и Уитман още веднъж проличава при обрисуването на Уитла като художник, който вижда драматичното в обикновеното и го пресъздава. Когато романът излиза, срещу него надават вой фарисеите и той като „Сестра Кари“ бива забранен. На Драйзър отново се напомня, че една от темите, които той развива при отразяването на живота такъв, какъвто го вижда — в този случай силното желание към полигамия, особено при мъжете — е твърде шокираща истина, за да се приеме от читателите. Още веднъж голямото различие между това, което се случва в живота, и това, как трябва да се отрази то в литературата, пречи на Драйзър да изяви истинската си художническа същност. Протест срещу възбраната на романа организират по-младите писатели, също търсещи свобода от цензурата, която потиска стремежа им към реализъм, писатели, чиито имена ще се чуят през следващите години. Едуин Арлингтън Робинсън, Уила Кейтър, Еми Лоуел, Роберт Фрост и Езра Паунд са едни от тези, които подкрепят Драйзър. Шърууд Андерсън, също голям привърженик на изкуството на Драйзър, най-добре описва ролята му като пионер в американската литература: „Писателите в Америка, които вървят след Драйзър, ще трябва да свършат много работа, каквато той никога не е вършил. Пътят им ще е дълъг, но благодарение на него тези, които го следват, няма да излязат на пътя, минаващ през пустинята на пуританското отрицание, път, който Драйзър извървя сам.“ Едва през 1923 г. „Геният“ излиза по книжарниците осем години след издаването му и тогава той е вече съвсем приемлив. Днес обаче романът представлява интерес само за изследователите на американската литература.

Трябваше да минат десет години, преди Драйзър да напише най-голямото си произведение „Американска трагедия“, в което той отново взема за главен герой обикновения човек. В основата на сюжета на „Американска трагедия“, роман за престъплението и наказанието, лежи веруюто на Драйзър: „Аз ни-

кога не бих могъл и не бих искал да стигна до положение, когато ще съм в състояние да изоставя чувствителната и търсеща личност в трогателната й борба с природата, с нейните огромни желания и жалки възможности.“

Клайд е син на улични проповедници-евангелисти в Канзас сити, които живеят в бедност и разнасят учението на Христос. Клайд изгаря от срам пред погледите на минавачите по време на проповедите и пеенето на религиозни химни по ъглите на улиците. Когато започва работа като пиколо в един от хотелите на града, в съзнанието му непрекъснато се натрапва разликата между нравите в света и принципите на неговото възпитание. Защото красивите неща, всички тези желани от него неща, не се печелят от хора, които почитат и се страхуват от бога като родителите му. Откакто се помни, те винаги са били крайно бедни. Златните правила, на които са го учили в училище и в къщи — смиреност и покорност, — не са правилата, от които в действителност се ръководи светът. Рязкото противоречие между максимите, на които се учат американските деца, и действителната конкуренция, която срещат, когато излязат в живота, е силно изразено чрез реакцията на Клайд при съприкосновението му с истината.

Хотелът, богатите редовни посетители, жените в скъпи кожи и скъпоценности го заслепават. Винаги са го учили, че пари се печелят с честен труд, а само за една дребна услуга на богат клиент получава бакшиш и над най-смелите си очаквания. В романа хотелът се използва като традиционна метафора за света с примамливите възможности на богатите. Клайд започва да излиза с другите пиколо и автомобилът, който навлиза в живота на следвоенна Америка, е причина за първото му нещастие. При една разходка с кола момчетата прегазват дете и за да избегне арест, Клайд набързо се сбогува с родителите си, избягва в Чикаго и си намира работа в клуб на богати хора. Тук той среща чичо си, собственик на фабрика в Ню Йорк, за когото Клайд е слушал много. Чичото харесва хубавия, учтив, очевидно добре възпитан двадесетгодишен младеж и му предлага да го вземе със себе си на Изток. Клайд започва работа във фабриката, която произвежда модните по това време бели колосани яки. Интересно е да се отбележи, че Драйзър избира именно този вид производство за чичото — бели яки, носени от менажери, служещи и администратори. Младежи като Клайд най-вече се стремят и досега продължават да се стремят да се присъединят към така наречената класа на белите яки. Да изкарват прехраната си с физически труд е отредено за невежите и бедните. Последните никога не са били герои в холивудските филми, които са пленявали и продължават да пленяват американската младеж.

Клайд се надява да бъде приет в обществения живот на семейство Грифитс, но връзките му с него остават съвсем ограничени. Братовчед му Джералд го ненавижда, счита го за човек, непринадлежащ към собствената му социална класа, представител на бедното коляно на фамилията. Държан настрана от богатите си роднини, в самотата си Клайд силно се увлича в едно от момчетата във фабриката Роберта Елдън и те постепенно стигат до близост. Точно когато започва да бъде включван в увеселенията, уреджани от децата на богатското съсловие, и да се надява на брак с богатата наследница Сондра Финчли, приятелката му Роберта му съобщава, че е бременна. Изпаднал в безизходно положение, единствения начин да осигури бъдещето си Клайд вижда в премахването на Роберта. С намерение да я убие, той я отвежда в отдалечено курортно място край едно езеро. Когато са вече в лодката, която възнамерява да обърне и по този начин да удави Роберта, Клайд изгубва смелост. Лодката се обръща съвсем случайно и тогава, вместо да се опита да я спаси, той изплува, а нея оставя на съдбата. Роберта не е физически силна

като него да доплува до брега и се удавя. Тъй като Клайд не е ловък убиец, той оставя много следи и полицията го залавя без усилие. Процесът, неумелата му самозащита го правят съвсем уязвим и в действителност ускоряват произнасянето на смъртна присъда. Въпреки самоотвержените усилия на майка му да го спаси Клайд отива на електрическият стол. Подобно на „Титана“ една трета от „Американска трагедия“, която представлява старателното предаване на процеса за убийство, носи документален характер.

През 20-те години вниманието на американската общественост бива погълнато от редица процеси на заплетени убийства, които стават история в правосъдието. Някои от тях са използвани за сюжети на потресаещи филми. В романа си Драйзър рязко осъжда правната система на САЩ като класова система. Сондра Финчли не е призована да свидетелствува. Прокурорът пренебрегва всички показания, сочещи невинността на Клайд. Той е беден младеж и може да бъде пожертвуван безнаказано. Освен това щатският прокурор преследва свои политически амбиции и една смъртна присъда ще му донесе популярността, от която той се нуждае при изборите. Съдбата на Клайд е обвинението на Драйзър над едно самодоволно, лицемерно общество, осъждащо го на смърт, затеко се е опитал да постигне целите, които то самото го е учило високо да цени.

Драйзър посещава Съветския съюз през 1927 г. и написва книгата „Драйзър вижда Русия“, която излиза през следващата година. В нея той поставя някои въпроси за начина на живот при социализма, но в основата на разсъжденията си одобрява това, което вижда там. Както на много други, посетили Съветския съюз по това време, на Драйзър прави огромно впечатление непоколебимата вяра на съветските хора в изграждането на един нов свят. Но това, което той никога няма да забрави, е, че „чрез комунизма е възможно да се премахне ужасното чувство на социална неправда, която ме е преследвала през моя собствен живот и откакто станах достатъчно голям, за да разбера какво значи социална неправда“.

Само година по-късно (през 1929 г.) борсовата катастрофа донесе нечувани нещастия на страната. Около 18 милиона души остават без работа. Цялата икономическа система замира. Растящото социално съзнание на Драйзър го води до политически заключения, които той изразява в книгата си „Америка заслужава да се спаси“, публикувана през 1941 г. В нея той изразява вярата си в социализма за разлика от предишното му убеждение, че животът е игра на случая, а човекът се носи по море от загадъчни, необясними сили изцяло под тяхна власт. Ето защо в романите му често се повтарят образи, свързани с вода и глаголи като „нося се“ във връзка с действията на главните му герои.

През последните години на живота си Драйзър се убеждава, че социалното неравенство в САЩ (по-голямо, отколкото в която и да е друга страна) показва капитализма като враг и унищожител на личността и че срещу него може и трябва да се води борба. По време на страшната мизерия през 30-те години пише памфлети и развива активна дейност в защита на работническата класа. През този критичен период Драйзър чувства, че дългът на писателя изисква от него да напусне работния кабинет и да се включи в открита борба. През 1931 г. Драйзър става председател на Националния комитет за защита на политическите затворници, включен е в комитета за разследване тероризирането на профсъюзните дейци сред миньорите в щат Кентъки, присъединява гласа си в защита на Том Мууни, арестуван въз основа на измислено обвинение в убийство на полицаи по време на стачка в Калифорния.

Драйзър пише памфлети като „Индивидуализмът и джунглата“, в които обвинява частната собственост за „огромната вреда“, която е нанесла на аме-

риканския народ. Той отрича капиталистическата система, която дава право на всяка алчна, безскрупулна личност да упражнява власт над другите, докато тези, които не притежават коварство и жажда за власт, стават бедняци. Не съдбата, твърди сега Драйзър, а социалната система носи нещастията на хората и той продължава да пише и да говори на публични събрания в този дух. През тези именно години той прегръща делото на социализма, което, заявява той, „намира въодушевената подкрепа на милиони хора, между които броя и себе си“. Отделната личност винаги е била в центъра на вниманието му и сега той се убеждава, че само при социализма тя ще намери предпоставките за пълното си и хармонично развитие. Тогава именно той взема едно от най-важните решения в живота си. Около 6 месеца преди смъртта си той подава заявление да бъде приет за член на Американската комунистическа партия, скромно изразявайки желанието си да се присъедини към редовите на партията с единствено подходящата програма за премахването на социалните злини в САЩ.

Друг важен дял от творчеството на Драйзър е от автобиографичен характер — „Пътешественик на 40 години“ (1931), „Книга за самия мен“, издадена през 1922 г., и „Зора“ (1931). Всички тези книги носят очарованието на безпределната му честност. В тях той разкрива много за самия себе си независимо от това, колко вредни могат да се окажат те за репутацията му. Книгите са ценни не само поради това, че ни въвеждат във вътрешния мир на един голям художник, но заради дълбоките му прозрения в американската действителност.

Към края на живота си Драйзър живее в Калифорния. Писмото, което пише от Холивуд до Джеймс Феръл, автор на забележителна трилогия за Чикаго през 30-те години, представя твърде точно Драйзър като човек. То разкрива и другарското отношение, разбирането и подкрепата на големия писател към по-младите творци, които се борят да запазят чистотата на своето изкуство, както той прави през целия си живот.

Холивуд, Калифорния
5. XI. 1943 г.

Драги г-н Феръл,

Приятно ми беше да получа писмото Ви и напълно съм съгласен с Вас относно това, което казвате за тесногърдието. Че то заема такава голяма част от чуждия ни свят. А когато навлезе в литературата, живописата и музиката и къде ли не, то за тези, които работят в тези области и успеят да привлекат изобщо някакво внимание, започва истинска беда. Защото желанието на тесногърдия човек, разбира се, е да си изгради дребна слава за сметка на истинския художник независимо от това, кой може да е той. Изобщо много рано в творческата и дейност открих, че спрямо него или тях не може нищо да се направи.

Те вилнееха ли, вилнееха. Някои, разбира се, с течение на времето измираха. Други бяха освобождавани от работа, за да ги заместят нови, ако не по-лоши авторитети направо от гимназиите или провинцията или и двете категории. И често, в моя собствен опит, съм се учудвал от дребнавостта на оплакванията им и от свирепостта на нападките им. Но аз надживях всичко това — не им обръщах повече внимание и ги наблюдавах как, като бавно движеща се процесия, потъваха в сенките на небитието и изчезваха.

Някои, което е истина, бяха способни и ценни, но не бих искал да ги назова, защото не ми се слушат повече крясъци. Да се пише е достатъчно трудно.

Ето защо горе главата. Вие ще ги надживеете и няма да бъде необходимо да изпращате цветя. Както знаете, аз харесвам творбите Ви. Ако някога наминете насам, елате да се видим.

Със сърдечен поздрав, Теодор Драйзър